

ПРАВОНАСТУПНИЦТВО ДЕРЖАВ ЩОДО МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

НАУМЧУК Д.Ю. - магістр міжнародного права НН Інституту міжнародних відносин КНУ ім. Т. Шевченка

УДК: 341.1/.8

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.3.32>

Стаття досліджує правонаступництво держав щодо міжнародних договорів, важливість цього інституту в умовах сучасних державних трансформацій, таких як розпад СРСР, СФРЮ, розділення Чехословаччини тощо. Метою роботи є аналіз норм міжнародного права, які регулюють цей процес, а також оцінка досвіду різних держав у вирішенні питань правонаступництва. Методологія дослідження включає структурно-функціональний та історико-правовий підходи. Основними висновками є те, що правонаступництво держав регулюється як нормами Віденської конвенції 1978 року, так і звичаєвим правом. Крім того, питання правонаступництва тісно пов'язані з дотриманням принципу непорушності кордонів і мають велике значення для забезпечення міжнародної стабільності. Результати і висновки статті полягають в індивідуальності кожної ситуації в залежності від регіону та форми появи нової держави, адже на даному етапі Віденська конвенція 1978 р. як універсальний інструмент для регулювання правонаступництва щодо договорів була ратифікована лише 23 державами.

Ключові слова та словосполучення: правонаступництво держав, Віденська конвенція 1978 року, непорушність кордонів, деколонізація, міжнародні договори.

Викладення основного матеріалу

Питання правонаступництва держав щодо міжнародних договорів набуло особливого значення в сучасному світі, зважаючи на відносно нещодавні випадки виник-

нення, виокремлення або злиття держав, такі як розпад СРСР і СФРЮ, розділення Чехословаччини, об'єднання НДР та ФРН, відокремлення Еритреї від Ефіопії тощо. Ці події супроводжувалися складними процесами зміни міжнародних зобов'язань держав, що підкреслило важливість інституту правонаступництва у міжнародному праві, особливо на територіях колишніх СРСР і Югославії.

Відсутність сталості державних кордонів та потенційні майбутні добровільні виникнення нових держав через виокремлення, поділ або злиття підтверджує проведення Референдуму про незалежність Шотландії у 2014 році. У випадку схвалення відділення Шотландії від Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії потрібно було б вирішити велику кількість питань щодо правонаступництва Шотландії по відношенню до державних активів, боргів, міжнародних договорів та членства у міжнародних організаціях.

Зважаючи на значну суспільно-політичну і наукову актуальність проблеми, дослідження правонаступництва держав у контексті правонаступництва щодо міжнародних договорів є важливим для розуміння потенційних наслідків виникнення нових держав.

Проблема правонаступництва держав є однією з найбільш складних і спірних у міжнародно-правовій доктрині. Незважаючи на те, що багато науковців присвячували їй свої дослідження, досі не існує єдиного або

хоча б домінуючого підходу до її вирішення. Однією з причин цієї складності є різноманітність державної практики, яка виступає як основний елемент у цій галузі, і кожен новий випадок вносить свої особливості, що виходять за межі раніше встановлених понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

В цілому, дослідженням цієї проблеми займається цілий ряд науковців. Це пов'язано із значною актуальністю та практичною значущістю цього питання для розвитку науки міжнародного права. Питання правонаступництва знайшли своє відображення у працях українських юристів-міжнародників: Євінтов В.І., Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожній О.В., Іванов Ю.А., Браунлі Я., Шоу М., Дріссен Б., Андрейченко С. С., Баймуратов М. О., Буроменський М.В., Денисов В. Н., Дмитрієв А. І., Мельник А. Я., Мережко О. О., Муравйов В. Г., Ноговіцина Ю. О., Перевезенцев О. Ю., Святун В., Тимченко Л. Д., Чалий О. О. та ін.

Метою статті є визначення та аналіз норм міжнародного права, що регулюють правонаступництво держав щодо міжнародних договорів, а також оцінка досвіду вирішення проблеми правонаступництва щодо міжнародних договорів різними державами.

Об'єктом дослідження є інститут правонаступництва держав.

Предметом дослідження є правова регламентація проблем, пов'язаних із правонаступництвом держав щодо міжнародних договорів.

Методика дослідження передбачає використання таких методів:

- 1) Структурно-функціональний метод дозволив нам з'ясувати сутність процесу правонаступництва держав щодо міжнародних договорів;
- 2) Історико-правовий метод надав нам можливість простежити функціонування інституту правонаступництва держав і вирі-

шення ними проблем, що виникають під час правонаступництва.

Правонаступництво держав щодо міжнародних договорів регулюється нормами Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р. (надалі — «Віденська конвенція»), однак ці конвенційні норми є обов'язковими для держав-учасниць конвенції, для яких вона набула чинності (23 держави). В інших випадках норми цього документу діють в силу їх звичаєвого характеру.

Також міжнародно-правові відносини щодо правонаступництва держав щодо договорів врегульовані звичайними нормами, що не були закріплені Віденською конвенцією. Про це зазначається в преамбулі цього документу.

Варто звернути увагу, що під дію норм Віденської конвенції підпадає правонаступництво держав щодо міжнародних договорів, укладених між державою і міжнародною організацією. Важливим моментом є те, що норми конвенції застосовуються до випадків правонаступництва держав, які не суперечать міжнародному праву і основним принципам міжнародного права, втілених у Статуті ООН, Декларації про принципи міжнародного права і Заключному акті наради НБСЄ 1975 р.

Правонаступництво не стосується договорів, що встановили кордони і їх режим, відповідно до принципу непорушності кордонів і ст. 11 Віденської конвенції держави- правонаступниці в разі територіальних змін держави-попередника залишаються в межах кордонів, встановлених в договірному порядку з іншими країнами, і не мають права їх змінювати. В цьому випадку кордони можуть переглядатися лише за згодою заінтересованої держави і відповідно до норм міжнародного права. Таким чином, при об'єднанні Німеччини кордон по Одеру-Нейсі, встановлений договором між Польщею і НДР 1950 р., навіть не ставився під сумнів.

Резолюція 16, прийнята на зборах Глав держав та урядів Організації африканської єдності в 1964 р., закріпив загальний принцип права «*uti possidetis juris*», що стосується вирішення прикордонних суперечок. Від-

повідно до цього документу країни Африки визначили непорушність кордонів, встановлених метрополіями в часи колоніального володіння.

Заключним актом наради НБСЄ 1975 р. був закріплений регіональний принцип непорушності кордонів в Європі, що відноситься до одного з основних принципів міжнародного права. Таким чином держави-учасниці визнали непорушність кордонів, що були встановлені у Європі після Другої світової війни, а також взяли на себе зобов'язання утримуватися від будь-яких вимог і дій, спрямованих на захоплення територій інших держав, але водночас передбачили можливість зміни кордонів відповідно до міжнародного права. На жаль, цей принцип був грубо порушений Російською Федерацією під час окупації у березні 2014 року території півострова Крим, що належав на законних підставах Україні, а також окупації частин Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей після початку повномасштабного вторгнення Росії на територію України у 2022 році.

Що стосується питання чинності державних кордонів, встановлених міжнародними договорами, що втратили свою силу, то Міжнародний Суд ООН у справі Лівія v. Чад констатував, що «кордон, встановлений відповідно до договору, набуває сталості, що не обов'язково має поширюватися на такий договір. У тому разі, коли кордон є предметом угоди, тривалість існування такого кордону не залежить від терміну дії договору, відповідно до якого кордон був узгоджений» [1].

В ст. 12 Віденської конвенції також закріплюється, що правонаступництво держав не зачіпає зобов'язань і прав, які стосуються використання будь-якої державної території або обмежень щодо користування нею, установлених договором на користь будь-якої іноземної держави, груп держав або всіх держав і таких, які вважаються невід'ємно належними до зазначеної території. Отже, у документі зазначається, що права держави на користування певною територією іноземної держави чи зобов'язання надавати суверена надавати територію в користування іноземним державам тісно пов'язані із самою територією, а тому при процесі пра-

вонаступництва переходять до наступника. Це стосується території, на яких здійснюється договірне право вільного транзиту, нейтральних зон, демілітаризованих зон, територій, зданих в міжнародну оренду. В тій же статті зазначено, що її положення не стосуються територій держави-наступника, на якій за договірними зобов'язаннями попередника передбачається заснування іноземної військової бази[2, С. 374].

Правонаступництво не поширюється автоматично на договори, які мають політичний характер і визначену політичну організацію відповідно до звичаєвої норми міжнародного права. До таких договорів відносяться договори про нейтралітет, союзницькі договори, про дружбу і співробітництво[2, С. 374].

При переході частини території від однієї держави до іншої діє принцип рухомості державних кордонів, відповідно до якого межі дії договору скорочуються або розширюються разом із кордонами держави. Іншими словами, договори держави-предтечки втрачають силу у відношенні до переданої території, а договори держави-наступниці набувають силу. Однак існують випадки, коли застосування даних угод стосовно території, що перейшла, є несумісним з їхнім об'єктом і метою або докорінно змінило б умови його дії.

При об'єднанні двох держав їхні угоди зберігають чинність, однак лише по відношенню до тих територій держави-наступниці, до яких вони були чинні в момент правонаступництва. Відповідно до ст. 31 Віденської конвенції 1978 р. дія багатостороннього договору може бути поширена на територію всієї держави-наступниці за умови повідомлення про це іншим учасникам, якщо для цього не буде потрібна згода усіх учасників договору. Стаття діє лише в тому разі, якщо держави не домовилися про інше, або очевидно, що застосування цієї угоди стосовно держави-спадкоємиці було б несумісним з об'єктом і метою цієї угоди.

Так, при об'єднанні Сирії та Єгипту в Об'єднану Арабську Республіку це положення було закріплене у Тимчасовій конституції ОАР 1958 р.: «Угоди і договори залишаються в силі у тих регіональних рамках,

які були встановлені для їхнього здійснення в момент їхньої ратифікації відповідно до норм міжнародного права». Правомірність такого рішення була визнана іншими державами. У деяких випадках вони надали перевагу додатковому врегулюванню конкретних питань спеціальними угодами [2, С. 355].

Цікавий прецедент у практиці правонаступництва був створений під час об'єднання ФРН і НДР. Проблема полягала в тому, що НДР входила до складу ФРН, а тому ФРН зберігала за собою правосуб'єктність, а НДР її втрачала. Так як ці держави мали різний соціально-економічний устрій і довгий час були представниками різних таборів, що вели протистояння, то виникло питання, що робити із міжнародними угодами, що суперечать одна іншій. Це питання було вирішене наступним чином: в договорі про об'єднання Німеччини від 31 серпня 1990 р. було зазначено, що всі міжнародні акти і угоди, в яких ФРН була стороною, зберігають свою чинність, і що права та обов'язки, які випливають із них, будуть застосовуватися також і на території НДР.

У ст. 12 зазначалося, що міжнародні договори, укладені НДР, мають бути обговорені із заінтересованими сторонами з метою їхнього врегулювання або підтвердження про їхнє подальше застосування, доопрацювання або припинення їхньої дії з урахуванням забезпечення довіри, інтересів держав, які беруть у них участь, договірних зобов'язань ФРН та принципів вільного демократичного порядку, керованого відповідно до правил закону і поваги компетенції Європейських співтовариств [2, С. 375].

Якщо при розділенні держави одна з її частин продовжує існувати як держава-попередник, то в її договірних відносинах не відбувається змін. Винятком є ті договори, які безпосередньо пов'язані із територією, що відійшла. Те саме стосується і членства в ООН.

Що стосується держави, що утворилася на території, що відділилась, то з цього приводу існує два різні погляди. Відповідно до першого, традиційного, нова держава не несе обов'язків за договорами держави-попередника.

В 1947 р. від Індії відділився Пакистан. З цього приводу Секретаріат ООН зайняв наступну позицію: «...в міжнародному статусі Індії не відбулося змін; вона продовжує існувати як держава з усіма договірними правами і обов'язками і, відповідно, з усіма правами і обов'язками члена Організації Об'єднаних Націй. Територія, що відділилася, Пакистан, буде новою державою; вона не буде володіти правами і обов'язками попередньої держави і, звісно, не буде членом Організації Об'єднаних Націй».

Інший погляд міститься у Конвенції про правонаступництво щодо договорів. Якщо держави не домовилися про інше, і якщо договір не втрачає чинності як такий, що не відповідає новим обставинам, договори держави-попередниці зберігають свою силу і для держав-наступниць в разі відокремлення території чи територій, що утворили нову державу (ч. 1 ст. 34). Практика підтверджує скоріше позицію Секретаріату ООН. Слід також зауважити, що йдеться про виникнення нових держав при відокремленні території суверенних держав, а не утворення незалежних держав із територій колишніх колоній.

Після розпаду Югославії новоутворені держави були прийняті до ООН. Назву «Югославія» зберегла федерація двох республік – Сербії і Чорногорії, територія і населення якої складала близько половини території і чисельності населення колишньої Югославії. Белград заявив про своє право зайняти місце Югославії в ООН. Для цього були достатні правові підстави, а також відповідна практика ООН. Зміни щодо території і населення не впливають на правосуб'єктність держави. Тим не менш, після виступів ряду представників, які звинуватили Сербію в агресивності і в скоєнні воєнних злочинів, заява Югославії була відхилена.

В резолюції Ради Безпеки від 30 травня 1992 р. містилося, що «претензія Федеративної Республіки Югославії (Сербія і Чорногорія) на автоматичне продовження членства колишньої Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії в Організації Об'єднаних Націй не є загальноприйнятною». В іншій резолюції Рада Безпеки

ООН вважала, що «держава, відома раніше як Соціалістична Федеративна Республіка Югославія, припинила своє існування», а саме тому їй необхідно подати заяву на членство в ООН. Все це ще раз підтверджує роль політичних факторів у вирішенні питань правонаступництва, адже вирішення цієї ситуації відбулося всупереч існуючим правовим нормам щодо правонаступництва щодо багатосторонніх договорів і членства у міжнародних організаціях. До того ж ФРЮ було повернуто членство в ООН 4 листопада 2000 року у відповідь на прохання нового президента В. Коштуніці до Генеральної Асамблеї [2, С. 379 – 380].

В практиці ООН існує й інший випадок відновлення членства при відокремленні держави. В 1961 р. Сирія вийшла із ОАР, і її членство в ООН було відновлено без складнощів.

Окремою категорією слід розглянути правонаступництво нових незалежних держав, що раніше були залежними територіями і не мали права вступати у міжнародні зносини, тобто за міжнародні відносини яких відповідала держава-попередник. До цієї категорії відносять ряд держав, що утворилися внаслідок хвилі деколонізації у 60-70 роках ХХ ст. на підставі принципів рівноправності, а також права народів на самовизначення.

Віденська конвенція закріпила у ст. 16, що нова незалежна держава не зобов'язана зберігати в чинності якийсь міжнародний договір або ставати його учасником лише тому, що в момент правонаступництва держави цей договір був чинним щодо території, яка є об'єктом правонаступництва держави. В основу цієї договірної норми був покладений принципи чистої дошки (*tabula rasa*), що використовувався для врегулювання питань правонаступництва новоутворених держав із початку ХХ ст.

Стосовно багатосторонніх міжнародних договорів, то державам-наступникам достатньо повідомити про збереження статусу учасника договору. Це правило загалом відображає практику Секретаріату ООН, воно створює умови для чіткого визначення складу учасників.

Однак якщо за умовами договору необхідна згода інших учасників, то отримання статусу учасника можливе лише за згодою інших учасників. Така практика притаманна договорам з обмеженою кількістю учасників, що стосується конкретних питань, а одностороннє приєднання нового учасника може зачіпати інтереси інших учасників.

Двосторонні договори держави-попередника зберігають силу за згодою правонаступника та іншого учасника договорів.

Практика показує, що новоутворені держави охоче визнають за собою правонаступництво, адже багатосторонні і двосторонні договори держави-попередника складають вагомим значення для них. Таким чином, нові незалежні держави не опиняються у правовому вакуумі при збереженні системи договірних відносин.

Слід зазначити, що Віденська конвенція у своїх ключових статтях одним з основних засобів розв'язання суперечливих проблем правонаступництва припускає насамперед укладання угоди між заінтересованими сторонами, а в разі відсутності такої – застосування її норм [2, С. 381].

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямку

Проблема правонаступництва існувала постійно, однак найбільш гострого характеру вона набула у ХХ ст. у зв'язку із інтенсивним розвитком міжнародного права, процесом деколонізації, розпадом імперій та двома світовими війнами.

Станом на сьогодні існує лише одна універсальна міжнародна угода, що регулює питання правонаступництва держави у договорах — Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р.

Проблема полягає в тому, що конвенцію ратифікувало 23 держави, що свідчить про те, що обов'язкову силу норми цієї конвенції мають для обмеженої кількості держав. Тим не менш, ця Конвенція є найбільш авторитетним актом у питаннях правонаступництва. Вона закріпила ті норми, що існують у звичайній формі.

Однак ці норми не вирішують всіх питань щодо договорів, що виникають під час правонаступництва, тому великого значення надається угодам між державами. Навіть конвенції закріплюють те, що їх норми вступають у силу лише у разі відсутності таких угод.

Як слідує із аналізу прикладів, більшість ситуацій, що виникають при правонаступництві щодо договорів вирішуються індивідуально у кожному випадку з огляду на регіональні норми міжнародного права, що притаманні для цього регіону, домовленостей між державами та нормами Віденської конвенції, яка знову ж таки надає перевагу договорам держав щодо її норм.

Так як правонаступництво можливе у найближчому майбутньому, то практика вирішення проблемних питань щодо правонаступництва договорів держави-попередниці є предметом подальших досліджень у цьому напрямку.

Література

1. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо міжнародних договорів 1978 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185#Text
2. Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожній О.В. Міжнародне право. Основи теорії: Підручник / За ред. В.Г. Буткевича. – К.: Либідь, 2002. – 608с.
3. Євінтов В.І. Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно договорів 1978 року // Юридична енциклопедія. – Том 1. – К., 1998. – 218 с.
4. Євінтов В.І. Україна у міжнародному співтоваристві // Суверенітет України і міжнародне право. – Денисов В.Н., Євінтов В.І. (ред.). – К., 1995. – С. 50.
5. Іванов Ю.А. Міжнародне право. – К.: Паливода, 2006. – 200 с.
6. Brownlie I. Principles of Public International Law. Oxford, 1990.

7. Bart Driessen. A Concept of Nation in International Law. The Hague, 1992.

8. Shaw, Malcolm N., International law – 7th edition, University Printing House, Cambridge CB2 8BS, United Kingdom.

Naumchuk D., master in international law ES Institute of International Relations Taras Shevchenko Kyiv National University, cellphone number +38096 544 27 29, email Dmytronaumchuk@gmail.com, address for correspondence Kyiv, 03057, 10A Marii Kapnist, apt. 11. Kanniym 10A, kv. 11.

SUCCESSION OF STATES IN RESPECT OF TREATIES

The article examines the succession of states in relation to treaties and the significance of this institution in the context of contemporary state transformations, such as the dissolution of the USSR, SFRY, and the division of Czechoslovakia. The objective of the study is to analyze the rules of international law that govern this process and to assess the experience of various states in addressing succession issues. The research methodology includes structural-functional and historical-legal approaches. The main conclusions indicate that state succession is regulated by both the provisions of the 1978 Vienna Convention and customary law. Additionally, succession issues are closely linked to the principle of the inviolability of borders and are of great importance for ensuring international stability. The results and conclusions of the article highlight the uniqueness of each situation depending on the region and the form of emergence of a new state, as, to date, the 1978 Vienna Convention as a universal instrument for regulating succession with regard to treaties has been ratified by only 23 states.

Keywords and Phrases: state succession, 1978 Vienna Convention, inviolability of borders, decolonization, treaties.